

Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського

90-річчю від дня народження
І.Г.Ткаченка присвячується

**І.Г.Ткаченко про навчання і виховання
учнівської молоді**

м. Кіровоград
2009

ББК

І.Г.Ткаченко про навчання і виховання учнівської молоді / Укладач А.Б.Іванко. – Кіровоград : КОШПО імені Василя Сухомлинського, 2009. – 42 с.

У книзі по сторінці, по абзацу, по рядках зібрані витяги з численних книг та статей І.Г.Ткаченка. Читач отримає можливість познайомитися з його думками про управління загальноосвітньою школою, про педагогічний колектив, проблеми та перспективи сільської школи, про урок, працю вчителя, організацію навчально-виховного процесу тощо. Видання адресоване науково-педагогічним, методичним працівникам, керівникам загальноосвітніх навчальних закладів, вчителям, студентам педагогічних вузів.

Рецензенти:

Постельняк А.І. – завідувача центром координації діяльності РМК (ММК) і методичної роботи з педагогічними кадрами

Калініченко Н.А. – доцент кафедри педагогіки та психології КОШПО імені Василя Сухомлинського, доктор педагогічних наук, Заслужений учитель України

Відповідальна за випуск – Корецька Л.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	
1. І.Г.Ткаченко про роль директора в забезпеченні наукового керівництва школою	
2. Педагогічний колектив: яким йому бути?.....	
3. «З думкою про В.О.Сухомлинського».....	
4. Проблеми і перспективи сільської школи, ... сільський учитель	
5. «Кожному уроку – високу якість» (І.Г.Ткаченко про урок, працю вчителя, організацію навчально-виховного процесу).....	
6. І.Г.Ткаченко про трудове навчання і виховання	
ДЖЕРЕЛА.....	

ВСТУП

Виступаючи далекого 1978 року на науково-практичній конференції, присвяченій 60-річчю В.О.Сухомлинського, І.Г.Ткаченко наголосив: «Необхідно, об'єднуючи зусилля науки і практики, вчених, методистів і вчителів, сміливіше впроваджувати в педагогічну практику ідеї і спадщину великого педагога В.О.Сухомлинського, який живе в серці і справах школи сьогодні і вічно буде жити в школі майбутнього».

Сьогодні ці слова можна без перебільшення сказати і про самого Івана Гуровича Ткаченка і залишену ним науково-педагогічну спадщину – цінне надбання в скарбниці педагогічної думки України.

Так народився задум підготувати цей «цитатник» - вибрані місця (окремі сторінки, абзаци, фрази, висловлювання) з об'ємної педагогічної спадщини богданівського директора. Читач (і молодий педагог-початківець, і вчитель чи директор школи з досвідом роботи) матиме можливість переконатися в тому, наскільки актуально для сьогодення української школи звучать думки педагога і вченого. Вони можуть працювати на розбудову школи початку ХХІ століття в умовах її модернізації.

Логічним результатом 35-річного керівництва Богданівською середньою школою №1 Знам'янського району Кіровоградської області було широке визнання як в Україні, так і за її межами, внеску І.Г.Ткаченка в педагогічну теорію і практику. Він був відомим як талановитий учитель, науковець, керівник педагогічного колективу, громадський діяч. З ім'ям І.Г.Ткаченка пов'язані визначні результати в організації трудового навчання і виховання учнів, в справі гармонійного поєднання трудового, морального, інтелектуального, естетичного виховання, досягнуті педагогічним колективом Богданівської школи в 50-70-ті роки ХХ ст.

Як педагог-новатор І.Г.Ткаченко став творцем педагогічної системи, яка знаходилась у постійній органічній взаємодії з педагогічною системою В.О.Сухомлинського. Він був автором 9 книг, близько 200 статей, загальний тираж його праць становив майже 150 тисяч примірників. ***З точки зору модернізаційних змін в сучасній українській школі актуальним є раціональне використання досвіду Богданівської школи в організації трудового навчання і виховання учнівської молоді, напрацювання І.Г.Ткаченка, присвячені специфіці, проблемам і перспективам сільської школи. Неоціненним є досвід управлінської діяльності видатного педагога. Значний внесок зроблено І.Г.Ткаченком в дослідження методичного забезпечення викладання базових***

дисциплін, різних аспектів формування наукового світогляду учнів, діяльності учнівських наукових товариств, шкільних таборів праці і відпочинку тощо.

У своїй науковій і практичній діяльності І.Г.Ткаченко надавав великої уваги різноманітним аспектам внутрішкільної управлінської діяльності, наукові засади якої були викладені в монографії «Богданівська середня школа» та в численних статтях. Надаючи пріоритетного значення управлінській діяльності, формуванню дієздатного, творчого, цілеспрямованого педагогічного колективу, він розробив систему організаційних і науково-методичних заходів, які враховували специфіку роботи адміністрації школи як з активом найдосвідченіших педагогів, так і молодих вчителів у співдружності з науково-методичним активом школи.

На основі глибокого аналізу своєї педагогічної діяльності І.Г.Ткаченко здійснив подальше обґрунтування основних принципів керівництва школою. Діалектика внутрішкільного контролю, за І.Г.Ткаченко, полягає в забезпеченні гармонійності його складових, в забезпеченні ритмічної роботи всіх ланок навчально-виховного процесу. *Гостро актуальною для сучасної української школи є проблема реалізації в організації навчально-виховного процесу системи дидактичних вимог до уроку, позакласної роботи, напрацьованих в Богданівській школі під керівництвом І.Г.Ткаченка.*

На переконання богданівського директора-вченого, метою управлінської діяльності є системна робота щодо формування учителя-дослідника. Ним понад три десятиліття тому було поставлено питання про необхідність організації в школах з хорошою навчально-матеріальною базою і висококваліфікованими педагогічними кадрами, науково-практичних лабораторій на громадських засадах для проведення досліджень у сфері дидактики. Організатором і керівником такої лабораторії повинен бути директор школи.

І.Г.Ткаченко три десятиліття тому ставив питання про створення при університетах і педагогічних інститутах факультетів для підготовки керівників шкіл з числа талановитої молоді, розробив для тодішнього Кіровоградського педінституту ім. О.С.Пушкіна орієнтовну програму факультативу для студентів «Наукові основи управління школою», але, як свідчить досвід, проблема підготовки директорів шкіл не вирішена і на початку третього тисячоліття.

Спрямованими в сьогодення і в майбутнє української школи є думки І.Г.Ткаченка про самоосвітню діяльність керівників шкіл, про наукову раду в загальноосвітній школі, про необхідність розробки спеціального положення про науково-педагогічну та громадську діяльність директора загальноосвітнього навчального закладу.

В контексті управлінської діяльності виняткового значення набуває, на думку І.Г.Ткаченка, робота щодо формування педагогічної культури вчителя, яку він розглядав як органічну складову загальної культури особистості. Компонентами педагогічної культури І.Г.Ткаченко вважав глибоке знання свого предмета, багатоманітність методів вивчення дитини,

педагогічну етику, педагогічну творчість, науково-дослідну діяльність вчителя, єдність науки, майстерності, мистецтва тощо.

Аналіз освітньої діяльності і педагогічної спадщини І.Г.Ткаченка дає підстави для висновку, що основне завдання школи може бути розв'язане лише за умови кваліфікованого керівництва з боку директора, творчості в управлінні загальноосвітнім закладом. Причому це творчість у сфері «загальних функцій» всієї педагогічної діяльності: інтеграції соціальних прогнозів, педагогічної теорії і практичних педагогічних знахідок; це творчість у сфері пошуку способів реалізації педагогічних ідей шляхом створення і втілення таких моделей школи, які б сприяли розвитку всіх граней особистості, відкривали б усі можливості для її самореалізації.

Система навчально-виховної роботи в Богданівській середній школі визначалась детально опрацьованими планами, які передбачали в наступності від класу до класу формувати в учнів потяг до знань і їх творчого застосування в практичній діяльності. Теоретичні розробки І.Г.Ткаченка як педагога-гуманіста будувались на історичному педагогічному досвіді поєднання навчання з трудовим вихованням. Вони присвячувались виявленню і впровадженню оптимального змісту навчального матеріалу та організаційних форм і методів розвитку й саморозвитку учнів на основі повноцінного використання внутрішнього потенціалу особистості в галузі поєднання знань з основ наук і трудового навчання.

Ще в 50-70-ті роки ХХ ст., не вводячи поняття «продуктивне навчання», І.Г.Ткаченко розробив основи теорії та запровадив у практику продуктивне навчання, яке набуло розвитку лише в 90-ті роки минулого століття і змінило характер пізнавальної діяльності учня та роль вчителя у навчально-виховному процесі. Таке навчання орієнтувало учителя і учня на свободу творчості і самопізнання як основу організації всіх занять.

Результатом багаторічних експериментальних досліджень, які проводились в Богданівській школі, став висновок про необхідність планування таких трудових завдань, виконання яких передбачало тісну співпрацю школярів з винахідниками, раціоналізаторами, спеціалістами сільського господарства, з виробничою інтелігенцією. Це мало виховне значення, оскільки моральні риси і якості людини, її ставлення до праці, професійна майстерність, глибокі знання політехнічних основ сільськогосподарського виробництва розкривались на конкретному прикладі односельчанина-хлібороба.

На основі глибокого аналізу досвіду поєднання навчання учнів старших класів з продуктивною працею у сфері сільськогосподарського дослідництва І.Г.Ткаченко формулює важливий принцип трудового виховання: виховання любові до праці хлібороба має стояти в школі на рівні виховання любові до науки, техніки та мистецтва. Педагог-науковець був переконаний в тому, що навчальна праця в сільській школі може виконувати закладені в ній виховні функції лише за умови її органічного поєднання з вивченням наукових основ сучасного виробництва, з прогресивними технологіями, механізацією та автоматизацією виробничих процесів.

Новаторським є внесок І.Г.Ткаченка в розробку змісту, форм і методів реалізації трудового виховання, навчання і соціалізації учнівської молоді. Якщо В.О.Сухомлинський вперше в історії вітчизняної педагогіки сформулював 12 принципів трудового виховання, то І.Г.Ткаченко на практиці реалізував та закріпив їх, перетворивши Богданівську школу на всесоюзну педагогічну лабораторію. Саме в цій школі у 1957 році була створена одна з перших в Україні і тодішньому Союзі учнівська виробнича бригада як органічна складова системи трудового навчання і виховання. І.Г.Ткаченко у діючій бригаді значна увага приділялась ефективності діяльності органів самоуправління, розумному поєднанню педагогічного керівництва і науково-господарського (з боку спеціалістів місцевого господарства) з учнівським самоврядуванням. На наукових засадах було розроблено умови, які забезпечували ефективну діяльність учнівської виробничої бригади, визначено перспективні напрямки удосконалення її діяльності.

У педагогічній спадщині І.Г.Ткаченка велика увага приділялась актуальним проблемам сільської школи, специфіці її функціонування, мету якої він вбачав у вихованні всебічно розвиненого молодого покоління, спроможного у своїй практичній роботі використовувати найновіші досягнення науки і техніки, ефективно здійснювати трудову діяльність в умовах науково-технічного прогресу у сфері сільськогосподарського виробництва. ***Науково-педагогічна спадщина І.Г.Ткаченка є корисною для сучасної сільської школи, яка працює в складних умовах трансформації українського суспільства в демократичне, громадянське, засноване на багатоманітності форм власності. Творче використання досвіду Богданівської середньої школи №1 в нових умовах сприятиме формуванню рис особистості сучасного хлібороба: використання ним сучасної сільськогосподарської техніки, зокрема, малогабаритної та універсальної, наукова організація праці, реалізація новітніх технологій, бережне ставлення до природи тощо.***

Внесок І.Г.Ткаченка в становлення і розвиток сухомлиністики протягом 1970-1994 років є справді новаторським. Йому належить понад 30 праць, присвячених глибокому осмисленню різних аспектів педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського.

Науково-педагогічна діяльність І.Г.Ткаченка, як і В.О.Сухомлинського, відбувалась в складних і суперечливих умовах авторитарного політичного режиму, які не могли не позначитись на науковій спадщині педагогів, які пройшли складну еволюцію від школи навчання (учіння) до трудової школи як основи розвитку дітей і підготовки їх до життя, де основним засобом навчання і виховання виступала педагогічно обґрунтована й цілеспрямована праця. В.О.Сухомлинський та І.Г.Ткаченко, знаходячись в цілому в руслі офіційної радянської педагогіки, водночас розробляли проблеми, які можуть бути прийнятними для будь-якого суспільного ладу. Педагогічна діяльність обох українських педагогів, з одного боку, знаходила високу оцінку тодішньої системи, а з іншого – унеможлиблювала повноцінну науково-педагогічну самореалізацію.

В процесі взаємодії і взаєморозвитку педагогічних систем В.О.Сухомлинського та І.Г.Ткаченка можна виділити два етапи. Перший (1950-1970 рр.) – це етап органічної співпраці, обміну думками, планами директорів Павлиської і Богданівської шкіл. В.О.Сухомлинський вперше в історії вітчизняної педагогіки сформулював 12 принципів трудового виховання, а І.Г.Ткаченко на практиці реалізував їх, перетворивши Богданівську школу на творчу лабораторію з трудового виховання. В Богданівській і Павлиській школах органічно поєднувались праця і краса, культ матері, Батьківщини, книги, хліба, панувала висока управлінська культура, глибока наукова думка, діяли учнівські наукові товариства, технічні гуртки, навчально-дослідні ділянки, майстерні, теплиці тощо. Педагоги у тісній взаємодії здійснювали постійний пошук новітніх технологій навчання, виховання, постановки експериментів в педагогіці і тим самим збагачували один одного. Змістом другого етапу (1970-1994 рр.) стала багатогранна діяльність І.Г.Ткаченка з наукового осмислення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського і невтомна системна пропаганда експериментально вивірених ним ідей. З цією метою І.Г.Ткаченко використовував такі форми роботи, як написання книг, статей, рецензій, спогадів про В.О.Сухомлинського, виступи на обласних, всеукраїнських і всесоюзних науково-практичних конференціях розробка методичних рекомендацій з творчого використання педагогічних ідей В.О.Сухомлинського тощо. В його особі І.Г.Ткаченко побачив яскравого представника народної педагогіки, який в умовах заполітизованого суспільства розвинув складові етнопедагогіки – етичні бесіди, моральні заповіді, повчання, проповіді, уроки на лоні природи тощо.

Одним з пріоритетних напрямків науково-педагогічної діяльності І.Г.Ткаченка було глибоке наукове осмислення і пропаганда педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, що дає підстави вважати богданівського директора одним з основоположників сухомлиністики.

Своєю практичною діяльністю, науковими дослідженнями ще в 50-70-ті роки ХХ ст. І.Г.Ткаченко відчував і прогнозував проблеми освіти рубежу ХХ і ХХІ століть, закладав підґрунтя педагогіки співробітництва, орієнтири виховання особистості, людини-трудівника.

Все це дає підстави для висновку про необхідність ширшого і системнішого використання продуктивної педагогіки І.Г.Ткаченка в закладах і установах освіти області і держави. Це стане можливим за наявності таких факторів:

- усвідомлення педагогами необхідності впровадження ідей І.Г.Ткаченка, подолання традиційності та консерватизму частини з них;
- наявності в навчальному закладі атмосфери творчого пошуку;
- врахування специфіки навчального закладу;
- усвідомлення необхідності комплексного, цілісного підходу до оцінки педагогічних ідей та спадщини І.Г.Ткаченка;

- своєчасне усунення труднощів.

Сподіваємось, що ця книжка сприятиме більш ефективній реалізації педагогічних ідей І.Г.Ткаченка в сучасній школі.

А.Б.Іванко, проректор КОШПО,
кандидат педагогічних наук

1. І.Г.Ткаченко про роль директора у забезпеченні наукового керівництва школою.

Глибоко правий В.О.Сухомлинський, який суть наукового керівництва школою вбачав у тому, «щоб у важкій справі виховання на очах учителів створювався, зрів і утверджувався кращий досвід, що втілює в собі передові ідеї. І той, хто творить цей досвід, чия праця стає зразком для інших вихователів, - той і повинен бути директором школи».

Це нелегко. Однак інакше бути не може. На мою думку, саме директор школи ...безпосередньо організовує навчання колективу педагогіці та психології – шляхом проведення науково-практичних конференцій, педагогічних читань і семінарів. Визначає – на основі глибокого аналізу роботи школи за минулий рік – основну проблему дидактично-виховного характеру, над якою працюють усі вчителі. Свідомо створює передовий досвід, допомагаючи кожному працівникові науково осмислити свою роботу, узагальнити її, виробити власний почерк. Дбає про творчу співдружність старшого і молодшого покоління; практично вчить вести соціологічні дослідження, використовуючи їх дані для піднесення рівня якості навчання й виховання учнів. Аналізуючи відвідані уроки, не вдається до авторитарності, а спільно з учителями розробляє нові методичні варіанти й схеми занять, перевіряє їх на практиці, відбирає найбільш ефективні, добивається, щоб вони увійшли в золотий фонд творчої лабораторії кожного педагога (4).

...в умовах сучасної школи, яка має добру навчально-матеріальну базу й кваліфіковані педагогічні кадри, є всі можливості організувати лабораторію з тих чи інших питань дидактики або теорії виховання. Організатором і керівником її повинен стати директор.

Безперечно, створити лабораторію – лише півділа. Треба ще подбати про умови для дослідницької роботи вчителя. Насамперед, про науково-педагогічну бібліотеку, в якій би були представлені всі найновіші видання, що стосуються життя сучасної школи, а також періодика. Водночас слід подумати й над проблемою творчих зв'язків з науковцями (4).

... провідником і організатором втілення новітніх наукових досягнень у практику роботи педколективу може і повинен стати передусім директор школи. А щоб бути таким не тільки за формою – по суті, він, на мою думку, зобов'язаний мати вищу освіту як з гуманітарних, так і з природничих дисциплін. Одну здобуває стаціонарно, другу – заочно. Бажано й бодай одну-дві іноземні мови знати, обов'язково - теорію педагогіки і психології.

Перекоаний, що в найближчі роки при університетах і педінститутах будуть створені факультети для підготовки директорів шкіл з числа талановитої молоді. Однак поки що цього нема – нас ніхто до такої посади спеціально не готує. Тож, гадаю, слід самим активніше дбати про свій політичний і науковий кругозір. Досвід кращих директорів свідчить, що вони щодня прочитують десь близько 200 сторінок політичної, науково-педагогічної і методичної літератури, глибоко осмислюють її, творчо застосовують на практиці. Очевидно, це повинно стати **нормою** для кожного з нас. Відтак кожен мусить мати бібліотеку, відкриту для вчителів і учнів.

Поряд з цим, гадаю, настав час розробити кілька варіантів програми самоосвіти директора школи – з питань наукового керівництва (4).

...я вважаю, що директор школи, а тим більше сільської повинен бути полум'яним пропагандистом книги. Невід'ємні складники його діяльності – лекції і бесіди для населення. У духовному єднанні з ним має він вивчати життя народу, черпати моральні сили з вічних джерел його педагогіки. ... Об'єктом його уваги й вивчення доцільно зробити ...кожну сучасну сім'ю, рівень її матеріальної і духовної культури. Директор мусить цікавитись громадським обличчям батьків вихованців школи, їх запитами і планами щодо майбутнього місця дітей у суспільстві (4).

...поле діяльності директора школи – безмежне. Але успіху він доб'ється лише тоді, коли засіватиме його не сам, а разом з колективом, при його товариській підтримці. Я навіть думаю, що в сучасних умовах роботи школи її керівник мав би спиратися на такий орган, як наукова рада, до складу якої входили б і кращі вчителі, і – по можливості – науковці, і представники громадськості. Основна робоча функція її – давати науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення якості знань та рівня вихованості учнів стосовно умов діяльності кожної конкретної школи. (...)

Вважаємо, що настав час виробити й спеціальне положення про науково-педагогічну та громадську діяльність директора школи в сучасних умовах її

роботи. А головне – створити йому самому умови для плідної діяльності: розвантажити від безлічі дрібних господарських справ, зливи відписок та інформацій, різних засідань і доручень, що не стосуються його безпосередніх службових і громадських обов'язків. Діяльність директора сучасної школи, його навчання і виховання – важлива державна справа, і вирішувати її слід по-державному (4).

Школою ...не можна правильно управляти без наукового планування, без обліку і контролю.

Шкільне планування ґрунтується на таких засадах: усвідомлення мети і завдань школи..., науковості, комплексності, рівномірності в розподілі планових завдань, систематичному одержанні інформації про хід і стан виконання намічених заходів, єдності контролю і допомоги (3, 12-13).

(...) Класичні і традиційні форми планування, які склалися в практиці школи, забезпечують високий науковий і організаційний рівень всієї навчально-виховної роботи. Своє завдання ми вбачаємо в тому, щоб на основі наукового осмислення власної практики, передового досвіду і рекомендацій педагогічної науки удосконалювати ці плани і таким чином забезпечити високу якість у всьому – у змісті, організації, методах виховної роботи, системі навчання, рівні знань, умінь і навичок учнів (3, 15). (...)

В основу тижневого планування кладемо шляхи і методи організаційного розв'язання певної дидактичної або виховної проблеми, яка передбачена річним планом або виникла безпосередньо в процесі навчально-виховної роботи у певний період (3, 16-17). (...)

Наша практика показує, що доцільно мати також тематичний план діяльності педагогічного колективу на тиждень, в якому визначено на кожний день види навчально-виховної роботи (3, 17).

Науково обґрунтована система шкільного планування – наріжний камінь планування праці, без чого немислима творча праця колективу (Підкр. А.І.) (3, 18)

Директор, його заступник з навчально-виховної роботи і організатор позакласної та позашкільної виховної роботи мають постійно дбати про те, щоб бути готовими дати вчителю такі компетентні, конкретні і ділові поради, в яких була б ясність наукової думки доцільність методичних рекомендацій та раціональність шляхів і методів організації його праці, тобто в змісті порад повинні поєднуватись такі три елементи: ***наука, методика і наукова організація праці*** (Підкр. Ткаченка І.Г.) (3, 18-19).

Досвід нашої роботи показує: треба категорично відмовитись від порад, що їх дають керівники школи вчителю «на ходу», і які вважаються

компетентними, конкретними і діловими тільки тому, що їх дала керівна особа. Поради «на ходу» можуть бути виправдані тільки в тому разі, коли в учителя є власна думка, яку він спроможний обґрунтувати в бесіді з керівником школи. А роль останнього полягає в тому, щоб на основі власного досвіду і досягнень педагогічної науки, передової практики схвалити пропозиції вчителя, уточнивши та доповнивши їх, якщо в цьому буде потреба. Тільки тоді, коли в практику навчально-виховної роботи школи учитель вносить свою власну думку, можна виявити його справжню індивідуальність, творчість (3, 21).

Право на громадянство в школі мають тільки такі поради керівника..., які є результатом його тривалої наукової, практичної і дослідницької роботи, глибоких роздумів над передовим досвідом, урахування наукової ерудиції вчителя, його фахової та методичної майстерності. Тільки за таких умов порада керівника школи буде конкретною, компетентною і діловою (3, 22).

Розбудити творчі сили вчителя, викликати у нього потребу весь час учитися, прагнення до самоосвіти і вдосконалення, допомогти йому відчувати радість творення нових зразків уроку і моральне задоволення від результатів власної творчості – все це повинно стати одним з провідних завдань керівника школи під час відвідування і аналізу уроків (3, 32).

Визначення теми і мети внутрішкільного контролю, встановлення реальних строків виконання, гласність результатів – усе це дисциплінує працю всього педагогічного колективу: кожен учитель знає, коли і хто перевірятиме, в якій формі будуть відбиті результати перевірки. Такі засоби стимулюють роботу вчителя і він прагне до того, щоб цей процес організаційного, наукового і духовного спілкування збагатив його ерудицію, сприяв піднесенню рівня фахової і методичної майстерності і, нарешті, приніс йому справжнє моральне задоволення.

У нашій системі внутрішкільного контролю урок учителя займає визначальне місце. Вивчити систему роботи кожного вчителя – найперша потреба директора школи (3, 27-28).

Як показує практика, ефективність системи внутрішкільного контролю й керівництва досягається за умов: по-перше, глибокого наукового аналізу стану навчально-виховної роботи за певний проміжок часу; по-друге, правильного і вмотивованого вибору головної ділянки, головного напрямку, головної проблеми для розв'язання тих завдань, які впливають з аналізу роботи; по-третє, створення в школі у всіх ланках навчально-виховної роботи оптимальної

обстановки і відповідних умов, які б дали можливість успішно розв'язати поставлені завдання і домогтися того, щоб передовий досвід став надбанням усього педагогічного колективу.

Система внутрішкільного контролю й керівництва стає дійовою, ефективною, якщо нею оволодіває весь колектив учителів та якщо її послідовно здійснюють у кожному класі. Звідси впливає важлива роль класного керівника в організації внутрішкільного контролю як невід'ємної і складової частини всієї системи внутрішкільного контролю (3, 36-37).

У нових умовах роботи школи в діяльності директора повинні гармонійно поєднуватись його політична і науково-педагогічна ерудиція з науковою організацією праці.

Саме життя вимагає, щоб у науковому керівництві школою директор спирався на наукову раду, основна функція якої полягає у виробленні рекомендацій щодо піднесення якості знань учнів і рівня їхньої вихованості. Розв'язати це практично можна за умови, коли є справжня дружба з педагогічною наукою.

Очевидно, настав час розробити кілька варіантів програм самоосвіти директора школи з питань наукового керівництва школою. (...)

Багато директорів шкіл широко спілкуються з учнями. Директор повинен використовувати кожну можливість впливати на колектив учнів і на кожного учня окремо (3, 39-40).

Запровадження в практику досягнень педагогічної науки і передового досвіду, використання спадщини народної педагогіки, осмислення своєї власної практики – в цьому ми вбачаємо своє першочергове завдання щодо вдосконалення навчально-виховного процесу в школі. І розв'язувати його треба щодня, творчо, наполегливо, з урахуванням конкретних умов оточення і наукового потенціалу та методичної майстерності педагогічного колективу (3, 116).

---

2. Педагогічний колектив: яким йому бути?

Поняття «хороший колектив» наповнюється конкретним змістом тільки в конкретній школі, бо становлення, формування і виховання педагогічного колективу – це процес, який здійснюється відповідно до специфічних умов роботи кожної школи (26).

Важливим є бережливе ставлення до ядра педагогічного колективу, тобто тієї його частини, яка включає до свого складу найбільш досвідчених педагогів і щодо своєї ерудиції, і щодо методичної досконалості. Як показує практика, кращі вчителі закріплюються в школі, якщо вони залучені до науково-педагогічних досліджень, якщо школа для них є науково-педагогічною лабораторією, а одержані з експериментальних досліджень висновки збагачують колективний досвід. Тому ми постійно піклуємось про удосконалення майстерності молодих і малодосвідчених педагогів. (...)

В педагогічному колективі молоде покоління приходить на зміну старшому – відбувається передача естафети. Дуже важливо при цьому зберегти найважливішу якість колективу – його традиції, які найповніше відображають становлення, ріст, зміцнення і духовну культуру.

Директор школи має великі можливості впливати на життя і працю педагогічного колективу. Ефективність цього впливу визначається його особистим переконанням і принципами керівництва школи (26).

Уся робота, спрямована на створення дружного, цілеспрямованого і дієздатного в усіх відношеннях педагогічного колективу, повинна проводитись ... директором школи спільно ... з профспілковою організацією. Це - чітка система організаційної роботи, зміст якої, як переконує досвід, визначається такими складовими:

1. Оволодіння всіма учителями ... філософією як методологічною основою навчання і виховання.
  2. Постійне поповнення і збагачення знань учителів з педагогіки і психології.
  3. Визначення на кожний навчальний рік провідної проблеми, над якою працює педагогічний колектив.
  4. Вивчення і запровадження в практику передового досвіду вчителів школи.
  5. Єдність духовного життя вихователів і вихованців під час позакласної роботи (3, 22-26).
-

Найбільш сильний вплив на молодого педагога справляє колективний досвід, який постійно розвивається, удосконалюється працею всіх педагогів і насамперед активом.

Завдання полягає в тому, щоб з перших днів роботи молодого вчителя була встановлена творча і товариська співдружність між ним і досвідченим педагогом. Саме за цих умов молодий учитель, який має свіжі вузівські знання,

сам включається в процес становлення і збагачення колективного досвіду (3, 24-25).

«Змагайтеся зі своїм колегою!» - радить В.О.Сухомлинський. Адже інтелектуальне життя вирує тільки в тій школі, де викладання предметів виливається в живе, вдумливе змагання педагогів за думку і душу вихованців. Таке змагання – ціла сфера творчої праці педагогічного колективу. Воно виявляється в тому, що кожен педагог прагне збудити інтерес до *свого* (підкр. Ткаченка І.Г.) предмета, утвердити захоплення ним. Досвід учить, що здійснення цього на практиці значною мірою залежить від природного клімату творчості в колективі, бо тільки сприятлива атмосфера співдружності і співтворчості допомагає вчителеві найповніше втілити в практику свою власну науково-педагогічну ерудицію, інтелектуальну освіченість, духовне багатство і ... культуру.

Саме такий природний клімат співдружності і творчості ... допомагає кожному вчителеві виробити свій почерк, в якому своєрідно відображаються загальні теоретичні положення і закономірності теорії навчання і виховання (3, 25).

Педколектив нашої школи своє головне завдання вбачає в тому, щоб постійно підтримувати трудові й духовні контакти кожного учителя з найширшими верствами громадськості. Саме в такому постійному духовному спілкуванні і взаємному обміні моральними цінностями й викристалізовується ідейна постать сільського вчителя, його науковий і моральний авторитет (18).

Немає сумніву, що все багатство методики виховання колективу, розробленої В.О.Сухомлинським, буде взяте на озброєння багатьма педагогічними колективами і творчо використане ними в безпосередній педагогічній практиці з виховання, яке виходить з дуже важливого принципу людяності: немає людини, у якій би не були закладені задатки і можливості для того, щоб вона про явила себе в житті, перш за все в творчій праці, неповторною, самобутньою красою, талантом! (2, 7).

---

3. «З думкою про В.О.Сухомлинського»

В нашу добу і вік науково-технічної революції, для яких характерними є висока динамічність життя, особливо швидко перевіряється вірність і життєвість наукових ідей, відкриттів, положень.

Педагогічна спадщина видатного вченого-педагога сучасності, народного вчителя, Героя Соціалістичної праці, Заслуженого учителя Української РСР, члена-кореспондента АПН СРСР, нашого незабутнього земляка Василя Олександровича Сухомлинського з успіхом витримує цей екзамен на істинне і вічне довголіття. (...)

Його духовний вплив на світову культуру – незаперечний.

За чверть століття він написав понад 50 книг, сотні науково-публіцистичних статей. По затраті нервової енергії його праця вимірюється століттями. (...)

В.О.Сухомлинський – наш сучасник, наша історія і наше майбутнє, за його многотрудні діла йому вклоняється наше покоління і будуть вклонятися всі прийдешні покоління нашої планети (7).

Всією своєю теорією і практикою виховання В.О.Сухомлинський довів, що у кожної дитини є своя «золота жилка», свій вогник, який дається їй природою і всією системою суспільно-політичного життя ... суспільства. І завдання добросовісного вихователя полягає в тому, щоб свідомо створювати такі навчально-виховні і трудові ситуації, які допоможуть дитині проявити себе, свої до пори до часу дремаючі моральні сили – тоді засяють алмазні промені творчості у якій-небудь одній, співзвучній їй конкретній діяльності (13).

Я багато років особисто знав Василя Олександровича, часто зустрічався з ним. Думки наші щодо навчання і виховання підрастаючого покоління дуже збігалися, і тому, читаючи його працю «Серце віддаю дітям», яка так високо оцінена нині, я чую там відгомін і своїх роздумів і суджень. У нашій школі книга Василя Олександровича, його педагогічна спадщина стала дороговказом для кожного вчителя, для всього колективу (11).

Сьогодні вже мало називати себе послідовником В.О.Сухомлинського. Потрібно, щоб його ідеї і теоретичні висновки стали надбанням практики кожного педагога, вихователя, і в процесі цієї практики збагачувалися і розвивалися.

Нам, кіровоградцям, необхідно подумати про створення колективної монографії з творчого використання педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського в практиці шкіл області (5).

Очевидно, треба подбати насамперед щоб студенти педагогічних вузів, оволодіваючи знаннями, ... мали можливість глибоко вивчати й осмислювати педагогічні спадщини ... А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, а молоді учителі починали свою трудову біографію в школі зі створення бібліотеки їх творів (5)

...Як для людини – з абсолютним слухом, так і для педагогіки, для учительства теж народжуються люди з абсолютним моральним почуттям. Педагогами, як говорили колись, Божою милістю були і Макаренко, і Швацький. І Василь Олександрович Сухомлинський, який передчасно пішов від нас, буде з часом, побачите, визнаний великим педагогом. Горджу сь, що був з ним близько знайомим і, можна сказати, дружним. В чому феномен цієї людини? Його педагогічні ідеї, все, що він писав і проповідував, перебувало в гармонії з його власною особистістю. Які його праці, які його уроки, таким був і він сам. З усієї складності дійсності він безпомилково умів вибрати явища і факти, які могли служити справі виховання. Тисячі людей бачать журавлиний клин, але лише у поета це видовище породило пронизливий образ. Так і Сухомлинський: імпульсом для його «педагогічного образу» могла стати найдрібніша деталь повсякдення, на яку ніхто з нас не зверне уваги (23).

...педагогічна праця В.О.Сухомлинського «Павлівська середня школа» надасть неоціненну допомогу і директорам шкіл, і учителям, і всім працівникам народної освіти.

Книга читається «на одному диханні», в ній – золоті розсипи думок, спостережень, співставлень, висновків, рекомендацій. Все сприймається і серцем, і розумом читача, викликає глибокі роздуми, кличе до творчості (14, 96).

...інтерес до педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського – великий, а її вивчення – це веління нашого часу, що його видатний педагог називав не віком машини, а віком Людини (21, 83).

Кожна нова публікація про життя і діяльність видатного... педагога, філософа і мислителя, новатора і дослідника, вченого і учителя В.О.Сухомлинського – це завжди радісно-хвилююча подія, яка збагачує читача духовно. (...)

Зі сторінок книги «В.А.Сухомлинский. Биобиблиография» перед нами постає неповторна особистість педагога-творця, людини-трудівника, яка є втіленням духовної сили і моральності ... народу

В.Сухомлинський в історію ... педагогіки увійшов як пристрасний поборник ... ідеї гуманізму у вихованні. І кожна сторінка книги служить підтвердженням цього. Добру, благородну і досить корисну справу зробили укладачі покажчика, подарувавши широкому колу читачів своє унікальне дослідження. Але життя продовжується, і кожен день шкільного життя освітлюється генієм Сухомлинського, запліднюється його ідеями, і треба готувати нове, більш повне видання бібліографії (16).

У наш динамічний час ... педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського ... має стати моральним та інтелектуальним надбанням кожного учителя, науковим фундаментом його творчої лабораторії. (...)

Теоретична і наукова спадщина В.О.Сухомлинського – багатопланова і глибока. (...)

...його рису дослідника-експериментатора я вважаю не тільки класичною, а й новаторською, бо для нього будь-який науковий постулат – тільки сходинка, щоб піднятися вище по спіралі пізнання закономірностей явищ природи і пізнання істини.

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського – повноводна річка, а на головній її течії - **дитина**, як людина і особистість. Звідси витікає і його мета – заглиблення в дивовижний світ дитини в умовах багатогранної діяльності колективу, бережне і чутливе ставлення до особистості дитини, її інтелектуального, морального, естетичного і фізичного розвитку, опора на природні здібності і обдарування, їх розвиток у процесі цілеспрямованої практичної діяльності. Тільки на цій основі можна взяти на озброєння афоризм В.О.Сухомлинського «Мета виховання – **людина** (Підкр. Ткаченка І.Г.) . Колектив – засіб для здійснення цієї мети. (...)

В.О.Сухомлинський - наш сучасник, з нами його безсмертні педагогічні твори, в них – золоті зерна ... педагогічної науки і творчої практики.

Учителю!

Візьми їх на озброєння і збагати їх мудрістю своєю власну лабораторію, і тоді з вершин днів прийдешніх побачиш свою власну педагогічну повноцінність і професійну майстерність і сміливо увійдеш повноправним господарем у новий храм науки – школу майбутнього, школу XXI віку (28).

...Він не стільки жив у минулому, як живе сьогодні у трудових буднях і творчих пошуках сучасної школи, а ще більше буде жити в майбутньому як філософ і соціолог, педагог і психолог, поет душі дітей, вихованню яких він віддав інтелект генія і духовну повноцінність власного життя. Мені, як і моєму поколінню вчителів, випало велике щастя: понад чверть століття духовно

спілкуватися з Василем Олександровичем, збагачуватись його ідеями, осмислювати практику – багатогранну, своєрідну, неповторну. (...)

Скромність. Вимогливість. Труд розуму і душі. Жадоба праці для загального добра. Він завжди був, як солдат у бою, як робітник біля верстата, як хлібороб у полі. Від його життя немовби яскравіше світило сонце (19).

Є ще одна надзвичайно важлива сторона педагогічної громадської діяльності В.О.Сухомлинського. Це – його, на жаль, ще мало досліджена педагогічна спадщина. В ній він продовжує ще одне своє неповторне життя педагога, вихователя, мислителя, психолога, соціолога, філософа (12).

За затратою нервової енергії свого інтелекту і душі його праця вимірюється століттями.

Його духовний вплив на науковий моральний потенціал нашого народу і світової культури – **незаперечний!** (Підкр. Ткаченка І.Г.). Він віддав людям все-все, що вбирало його серце, велике, як світ, глибоке, як океан, сповнене його любові до людини, її моральної краси, особистої гідності і відданості народові, Батьківщині. І сам він – весняна веселка сонячного світла, яка щедро випромінювала власне світло – світло мислі генія і труд душі, серця, ідей ... гуманізму у вихованні (12).

Етнопедагогіка – вічне джерело народної моралі і мудрих повчань. Василь Олександрович неперевершений майстер «підслухати в народі» бувальщину, одухотворити її своїми моральними переконаннями. (...)

Жити життям народу, слухати і чути його голос, - це було внутрішньою потребою життєдіяльності Василя Олександровича. Без свіжого вітру дихання серця народу Сухомлинський не мислив свого життя і саме завдяки цьому творив свої казки, бувальщини, легенди... (6).

Рідна мова – це універсальна скарбниця духовності народу. Використати талановито і уміло її вічні незамулені джерела – ось те найголовніше, що має ствердитися у виховній практиці кожного учителя і кожного вихователя. (...)

Уроки мислення на лоні природи, методика яких розроблена В.О.Сухомлинським, це одна з золотих сторінок педагогіки народознавства.

Видатний педагог в своїй книзі «Батьківська педагогіка» уміло і талановито використовує могутні джерела народної педагогіки, етнопедагогіки, що робить його методику педагогіки народознавства захоплюючою і зрозумілою для учителів, вихователів і батьків, а для вчених – базою для

філософського осмислення життя народу в його творчій праці по створенню матеріальних і духовних цінностей, суспільного добра.

В ній чільне місце займають прогресивні, народні традиції, народна творчість, міфологія, народні прикмети, пісні, казки, бувальщини, байки, твори літератури і мистецтва, народний календар, моральні заповіді батьків і матерів.

І все це духовне багатство народу В.О.Сухомлинський осмислює і збагачує своїм особистим досвідом та ідейними переконаннями. (...)

Василь Олександрович був закоханий в народну педагогіку, в педагогіку сімейного виховання і цю закономірність передавав всім-всім, хто мав нагоду спілкуватися з ним. (...)

Джерела народної педагогіки – вічні, як і вічний народ, який її творить. Василь Олександрович Сухомлинський, як ніхто інший, умів талановито і майстерно цілющою водою цих джерел зрошувати молоді сходи моралі дитинства, отрочтва і ранньої юності. Будемо ж вчитися у нього, щоб педагогіка народознавства в устах учителя-вихователя говорила мовою народу і одухотворяла невгасиму любов до Батьківщини (10).

4. Проблеми і перспективи сільської школи, сільський учитель

... сільська школа покликана виховувати високоосвічене, всебічно розвинуте молоде покоління, спроможне у своїй праці використовувати найновіші досягнення науки і техніки, ефективно трудитися в умовах науково-технічного прогресу у сільському господарстві... (22).

...ми вбачаємо виховне завдання кожного педагогічного колективу сільської школи перш за все в тому, щоб залучити кожного школяра в доцільну багатогранну практичну діяльність із заглибленням в будь-який вид праці, виховати в ньому любов до діяльності за захопленням, його особистими пізнавальними інтересами, і до діяльності, котра диктується соціальним замовленням суспільства (22, 16 серпня).

Досвід передових сільських шкіл переконує, що доцільно періодично (приблизно один раз протягом навчальної чверті) проводити спеціальні уроки науково-технічної інформації з метою проілюструвати учням досягнення науково-технічного прогресу в сільському господарстві. Такі уроки мають загальноосвітнє значення і, що закономірно, посилюють інтерес учнів до вивчення нових досягнень сільськогосподарської науки і передового досвіду (22, 23 серпня).

...ми вважаємо, що все те, що стало змістом сучасного висококомеханізованого виробництва і нових суспільних відносин на селі, тобто все те, що стало об'єктивною реальністю нового оточення сільської школи, повинне знайти відображення і в індивідуально-психологічній сфері кожного вихованця сільської школи, стати його науковим і моральним набутком, складовою частиною процесу формування його ... світогляду і ... ставлення до праці (22, 20 серпня).

Аналіз досвіду роботи сільських шкіл в період 50-70-х років по трудовому вихованню сільської молоді показує, що золоті зерна цього досвіду, зокрема, наукові здобутки Павлиської школи на чолі з В.О.Сухомлинським, мають стати науковим і моральним надбанням педагогічних колективів сільських шкіл в наш час, але з врахуванням багатокладної економіки на селі (маємо на увазі економіку колективних сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств та ін.). Це означає, що сільська школа, виховуючи в учнів любов до землі і праці хлібороба, має зорієнтувати своїх вихованців на глибоке і всебічне осмислення ідейного стержня особистості сучасного молодого хлібороба який на нашу думку, має поєднати в своїй практичній діяльності прогресивні народні традиції селянина-трудівника і найвищі наукові досягнення науково-технічного прогресу в сільському господарстві (нова техніка, прогресивні технології, наукова організація праці) (1, 117).

...життя поставило на порядок денний ще одне питання: якими засобами слід збагачувати ерудицію сільського вчителя, поповнювати її знаннями про науково-технічний потенціал сучасного сільськогосподарського виробництва? Адже тільки в тому разі, коли буде забезпечена систематичність постачання вчителя новими знаннями про сільськогосподарське виробництво, якщо постійно вдосконалюватимуться методи використання цих знань у практиці навчання і виховання, - зможемо ми успішно виконувати завдання підготовки учнів до трудової діяльності у сільськогосподарському виробництві.

Багато що в цьому напрямі може дати самоосвіта вчителів, а також систематичне проведення для них лекцій, семінарів, екскурсій, тощо.

Але, гадаємо, було б доцільним у педагогічних вищих учбових закладах, де готують вчителів фізики, хімії, біології, ввести спеціальний курс з основ сільськогосподарського виробництва, завдяки якому майбутні педагоги одержували б потрібну суму інженерних, агрономічних і зоотехнічних знань на рівні фахівців сільського господарства. Паралельно в цьому ж спецкурсі слід передбачити вивчення наукових основ педагогічного керівництва виробничою діяльністю учнівської бригади. Здійснення цих пропозицій на практиці створить можливість використовувати випускників педагогічних вузів як наукових консультантів і керівників учнівських виробничих бригад (29, 27-30).

Досвід переконує, що поєднання педагогічної ерудиції вчителя сільської школи, його методичної майстерності зі знанням сучасного високо механізованого сільськогосподарського виробництва і перспективами його дальшого розвитку у значній мірі сприяє тому, що в навчальному процесі в повну міру використовується науково-політехнічний потенціал сільського господарства, а на уроках природничо-математичного циклу наукові основи сільськогосподарського виробництва – нова техніка, технологічні процеси, матеріально-технічна база, продуктивність праці, виробничі показники колгоспу в цілому, передовиків виробництва і переможців у соціалістичному змаганні зокрема, особливості і характер виробничих відносин у трудовому колективі, моральне обличчя і культурний рівень людей сільськогосподарської праці, питання, що мають відношення до наукової організації праці і госпрозрахунку та ефективності їх застосування у сільськогосподарському виробництві тощо.

У світлі цього необхідно мати на увазі, що включення у зміст уроку яскравих прикладів, що характеризують сучасне сільськогосподарське виробництво, його науково-технічний потенціал вимагають великої аналітичної праці вчителя, відповідної економічної підготовки, а головне – уміння знайти «пункти стикування» програмового навчального матеріалу з оточуючим сільськогосподарським середовищем, щоб вони входили в тканину уроку не як штучно взятий фактаж, а як його органічна частина, його доповнення і продовження (22, 20 серпня).

... ми подбаємо, щоб учні 1-10 класів були включені в процес творення реальних цінностей, в процес продуктивної і суспільно-корисної праці. Щоб цей процес був ефективним, як показує досвід роботи, необхідно і доцільно роботу технічних гуртків і гуртків сільськогосподарського дослідництва в сільській школі організувати і проводити не тільки в умовах школи, використовуючи при цьому можливості технічно оснащених навчальних кабінетів, майстерень, теплиць-оранжерей, навчально-дослідної ділянки, а й в умовах сільськогосподарського виробництва, використовуючи при цьому його науково-політехнічний потенціал і залучаючи до цієї роботи найталановитіших представників ... виробничої інтелігенції і особливо винахідників, раціоналізаторів, майстрів «Золоті руки» (15).

На практиці було доведено, що широка і багатогранна панорама сільськогосподарської праці розковує фізичні, інтелектуальні і моральні сили кожного школяра, і в ньому на певному віковому ступені задзвенить його «бубенчик» - майбутнього художника, лікаря, учителя, архітектора,

хлібороба... як найповніше відтворення його духовності в житті і творчій діяльності (27, 4).

Наше дослідження періоду 50-70-х років показало, що ефективність моральної і психологічної підготовки учнів сільських шкіл до виробничої продуктивної праці забезпечується, якщо у виховній практиці у єдиному комплексі мають місце:

Вміле використання науково-політехнічного потенціалу сільськогосподарського виробництва, його матеріальних і моральних факторів з метою залучення учнів школи до раціоналізаторства і винахідництва.

Етичні бесіди і інші цільові виховні заходи, що розкривають в образно-емоційному аспекті духовне багатство і моральну красу сучасного землероба і його хліборобську працю.

Моральне і трудове спілкування школярів з працівниками сільського господарства, входження школярів у трудові колективи дорослих, практичне спілкування з виробничою інтелігенцією колгоспу.

Спільна робота юних техніків школи з винахідниками і раціоналізаторами колгоспу в процесі трудової діяльності в умовах сільськогосподарського виробництва (27, 20-21).

Моральне утвердження сучасної сільської школи йде болісно і стихійно. Молоді керівники шкіл і керована ними молода генерація учителів не займається по-справжньому питанням трудової підготовки своїх вихованців до праці в сфері сільськогосподарського виробництва, та навіть і в сфері обслуговування в кращих народних традиціях, бо в одних випадках не знають з чого починати, а в інших – не бажають себе «перевантажувати». Та і вищі щаблі освітянських керівників, в тому числі Міносвіти України ... ідуть в обхід гострих проблем сьогодення трудового виховання учнів сільських шкіл.

Природно виникає питання: можливо сьогодні слід зняти з сільської школи одне із завдань, а саме готувати своїх вихованців до свідомого вибору професії хлібороба і творчої праці в сільськогосподарському виробництві? Але, якщо ця функція для сільської школи залишається актуальною і сьогодні, то яким має бути її випускник, майстер по вирощуванню високих урожаїв на рідній землі?

Очевидно, сільський учитель має зримо бачити світлу постать молодого хлібороба, підготовленого всебічно до активної трудової діяльності в умовах утвердження ринкової економіки на селі. На наш погляд, молодий хлібороб, якого має виховати сільська школа до праці на землі, повинен гармонійно поєднувати в своїй трудовій діяльності народні традиції селянина-трудівника і досягнення науково-технічного прогресу в сільському господарстві. Молодий хлібороб відкриває своє вікно в XXI століття... (27, 40-41).

Не відмежовувати трудову діяльність учнівської бригади від виробничої діяльності колгоспників, а прагнути, як учив В.О.Сухомлинський, до розумного поєднання не лише виробничої діяльності, а й до гармонії моральних відносин, - в цьому ми вбачаємо одне із завдань трудового виховання в сільській школі в нових умовах її роботи, коли матеріальні і моральні фактори сучасного сільськогосподарського виробництва значно впливають на всі ланки навчально-виховного процесу в школі і, зокрема, на свідомий вибір випускниками школи сільськогосподарських професій (17).

Чому з освіти, починаючи від міністра Таланчука, викинуте за борт трудове виховання? Нам оце гикнеться у ХХІ столітті, бо хто тоді сіятиме хліб? У нашому колгоспі, тобто тепер – колективному сільськогосподарському підприємстві «Батьківщина» зараз на всіх ключових постах – колишні випускники Богданівської середньої школи. Але через кілька років вони підуть на пенсію. А де ж їхня зміна? - запитується в задачі. Як же так можна: ми всі посилаємося на етнопедагогіку, не беручи з неї основи основ – виховання любові до праці.

Вся річ у тім, що мене й моє покоління формувала епоха тридцятих років. Скажете: голод, репресії. Так. Але це були роки і небувалого трудового ентузіазму. Все навколо дибилосся. Ми горіли роботою, були жадібні до неї. Знаєте, я і в педінституті і зараз працюю, маю чверть ставки, то коли з нашої кафедри педагогіки когось підмінити треба, просять мене і таких, як я. Бо знають: ми безвідмовні і оплати не вимагатимемо. Що ж плодить нинішня епоха? СНІД, секс, жорстокість, комерційні структури.

Зайдіть у школу та спитайте тих дітей або трохи старшу молодь: які їхні ідеали? Це рідкісний випадок, якщо хтось відповість. А чому не взяти у школі такий ідеал, цитую Котляревського: «Любов к Отчизні де героїнь, там сила вража не устоїть...». Чому не взяти за ідеал патріотизм, любов до Батьківщини. Згадайте Сухомлинського, він говорив, що в школі повинно бути три-чотири культу: 1) Батьківщини; 2) матері, людини; 3) слова; 4) книги. Вчителі тепер ідейно роззброєні, такі ж і діти. До речі, хай мене пробачать вчителі, але якщо відверто, то я вважаю, що сьогодні ніякі вони не вчителі (в основній своїй масі), а просто урокодавачі, Це знову ж таки нинішнього часу відбиток.

Знаєте, коли я заходив у клас на урок, здавалося, що зі мною зайшла і ...Батьківщина – такою високовідповідальною для мене було вчительська робота. Що моїми устами вчить і Батьківщина. Вона – і один хлопець, з яким ми були в концтаборі, художник, як виявилось пізніше. Перед тим, як загинути, він, прощаючись, сказав, що не домалював картину. І попросив нас, якщо залишимося живими, закінчити. Це було образно сказано. Так от я так тоді думав: раз маю життя, значить і за нього повинен зробити те, що він не зміг.

Питаєте, чи запрошують на зустрічі з молодими вчителями. Буває. Молодь, знаєте, взагалі не має потреби спілкуватися із старшим поколінням. А

ми на початку свого трудового життя дуже любили такі зустрічі, вони були корисними, бо стільки черпали ми для досвіду. Невже нинішні молоді такі вже навчені, що їм нема чого від нас почути? А втім, це теж проблема епохи. Якось мене попросили сказати напутнє слово молодим педагогам. Що б вам побажати, думаю, не побажаю ж я вам своєї епохи. І сказав я так: беріть в одну руку «Кобзаря», а в іншу – спадщину Сухомлинського і з оцими двома світочами йдіть у життя. До речі, я оце ганьблю молоде покоління, проте сподіваюся, що лише наші наступники по-справжньому оцінять ідеї Василя Олександровича, він же, як сказав Кант, річ у собі. І знайдуть «епітет», який підходитиме тільки для нього (32).

...з розвитком оточення, в якому зараз працює сільська школа, значно змінилися вимоги до неї. Маю на увазі науково-політехнічний потенціал сільськогосподарського виробництва, корінне зближення науки і виробництва.

...В таких умовах розширюється і поглиблюється зміст науково-педагогічної ерудиції вчителя, бо цей зміст тепер включає не тільки досконале знання свого предмета і методики його викладання, а й глибоке розуміння наукових основ виробництва, осмислення тих суспільно-політичних відносин, які притаманні сучасному селу.

...сучасній школі потрібний передусім учитель-дослідник...

...Наші вчителі ... беруть участь у науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях, наукових семінарах. Ми посилаємо вчителів у відрядження для ознайомлення з передовим педагогічним досвідом, проводимо екскурсії-подорожі до скарбниць духовної культури народу, сприяємо самоосвіті.

А як організувати самоосвіту сільського вчителя?

Педагогічна наука весь час розвивається, вбирає в себе, теоретично обґрунтовує передовий досвід. Більшає наукових праць з актуальних проблем дидактики й теорії ... виховання, розширюються науково-методичні рекомендації. Але чи завжди вони стають надбанням сільського вчителя? Ні, не завжди. Бо обмежений тираж, бо немає упорядкованого педагогічного бюлетеня, в якому друкувалися б короткі анотації про зміст досліджень, нових книг, монографій, брошур, де розглядаються актуальні дидактичні й виховні проблеми.

Не кожен учитель має змогу самостійно опрацювати й осмислити найновіше наукове дослідження. Частіше він повинен обмежуватись вузівськими знаннями, власною педпрактикою, різними формами курсової підготовки та науково-педагогічними журналами. На нашу думку, в часописах необхідно ввести рубрику, де б друкувався короткий зміст нових праць з дидактики й теорії ... виховання. (...)

Бажано при всіх районних опорних школах створити *наукові бібліотеки*, де можна було б прочитати нові книги і монографії з теорії педагогіки, методики викладання та виховання. *При кожній районній опорній школі на*

громадських засадах доцільно відкрити науково-практичну лабораторію, (підкр. А.І.) залучивши сюди талановитих молодих учителів та досвідчених майстрів педагогічної справи. (...)

...ще про один аспект самоосвіти сільського вчителя. *Сьогодні в нього є що читати і він повинен читати щодня не менше 150-200 сторінок різних періоджерел. Треба допомогти йому правильно організувати своє індивідуальне читання* (підкр. А.І.). Думається, добру справу зробили б товариства «Знання» і любителів книги, коли б вони, об'єднавши свої зусилля, раз на рік видавали для сільського вчителя бібліотечку. Нехай це будуть невеликі за обсягом брошури з ... філософії, педагогіки, психології, економіки, соціології, сільськогосподарських наук.

Очевидно, щоб науково-педагогічна і виховна діяльність сільського учителя була ефективною, необхідно його розвантажити від великої кількості доручень, які з успіхом може виконувати інша категорія працівників сучасного села. (...)

Хочу підкреслити, що самі обставини праці в умовах науково-технічного прогресу вимагають від учителя, особливо від учителя природничих наук, глибокого знання сучасного сільськогосподарського виробництва. Ось чому, на мою думку, доцільно було б у педагогічних вузах на факультетах природничих наук ввести (хоча б в порядку факультативних занять) короткий спецкурс по вивченню основ сільськогосподарського виробництва. Хай би вчитель фізики, хімії, біології мав хоч мінімум інженерно-агрономічних знань. Такі вчителі особливо потрібні для керівництва учнівськими виробничими бригадами (18).

Розмова про роль сучасної школи в житті села буде неповною, якщо обминути питання впливу вчителя на сім'ю учня. Ефективність такого впливу, звісно, передусім залежить від майстерності педагога, психологічного клімату сім'ї та громадського обличчя батьків. Підхід до кожної сім'ї має бути індивідуальним. Але, як показує досвід, ефективність індивідуальної роботи в сім'ях учнів значною мірою залежить від колективних форм роботи з батьками.

Однією з таких форм в практиці нашої роботи є *наукові конференції для батьків* (підкр. А.І.). На них ми розмовляємо про трудове виховання і профорієнтацію учнів сільської школи, розкриваємо значення книги в духовному житті людини. Як показує життя, конференції залишають глибокий слід у свідомості батьків. Вони глибше починають аналізувати, осмислювати свій власний досвід сімейного виховання.

Під впливом конференцій народжуються нові сімейні традиції. Скажімо, в багатьох сім'ях наших вихованців проводяться спільні суботні читання книг, виставки творчих робіт, урочисті відкриття сімейних бібліотек першокласників тощо.

Участь учителя в житті сучасного села – багатогранна (18).

---

6. Учитель, урок. Організація навчально-виховного процесу

Як учитель свою місію я вбачаю в любові до дітей. Так вважав Сухомлинський, і я щасливий, що поділяю це переконання. Діти, якщо хочете, - природні філософи. Бо щоденно пізнають світ. Моє завдання – навчити їх відкривати і пізнавати істину власними інтелектуальними і моральними зусиллями. Доки вони маленькі, я знайомлю їх зі світом природи, світом речей; коли вони підростають, стараюсь культивувати у їх свідомості світ ідей, знову-таки у співвідношенні з природним світом і зі світом, створеним людськими силами. Необхідно, щоб у школі кожен квадратний метр площі виховував. Щоб кожен учень став одержимим певною сферою знання, діяльності. Переконаний, що кращий шлях до багатогранного розвитку особистості – це шлях улюбленої праці, пізнання улюбленої справи. Морально дитину виховує процес творення, в якому вона бере безпосередню участь. Саме в таких умовах може вирости творець. Людина твердих моральних принципів (23, 13).

Тоді для себе ніби визначив три головних принципи, якими учитель повинен керуватись під час уроку. (...) «Три Е», називаю я жартома ці негласні правила: *ерудиція, емоційність і естетика* (підкр. А.І.) (23, 13).

Ми подбаємо про те, щоб на кожному уроці наші учні збагачували свою пам'ять новими знаннями і одночасно з цим розв'язували ряд навчальних завдань пізнавального і творчого характеру, розвивали свій інтелект. Їх знання мають бути динамічними, тобто такими, якими учень зміг би успішно оперувати в звичайних і змінених умовах, у різних ситуаціях.

... ми будемо вчити наших вихованців на кожному уроці працювати самостійно не тільки над стабільними підручниками, а й над іншими першоджерелами наукової і політичної інформації.

Однією з складових частин методики уроку стануть спеціально підготовлені лабораторні заняття науково-політичної інформації, в змісті яких обов'язковим елементом буде науковий, моральний і виробничий досвід самих вихованців.

Наші зусилля будуть спрямовані і в напрямі піднесення технічної озброєності праці вчителя. Організуючи і проводячи семінари-практикуми по оволодінню кожним учителем ТЗН, ми одночасно будемо шукати найоптимальніший варіант їх практичного застосування в методиці і в структурі уроку, з тим, щоб точно окреслити їх науково-виховну функцію.

Не принципи універсалізації технічних засобів навчання, а принципи гармонії методів визначатимуть наші творчі пошуки. Наукові ідеї і моральні

поняття, які формуються і закладаються в процесі уроку, знаходять свій дальший розвиток на широкому фоні позакласної роботи, навчально-виробничої практики і суспільно-корисної праці, як сфера практичної діяльності наших вихованців (15).

Думається, що не треба чекати стихійної появи передового педагогічного досвіду. Його слід створювати і допомагати вчителю відповідно до його наукових можливостей виробити свій власний почерк. Виходячи з цього, дирекція школи і весь педагогічний колектив має уважно, чуйно і доброзичливо ставитись до кожного вчителя. Без цього не можна навіть думати про успіхи вчителя в навчально-виховній роботі і підвищенні його загальної і педагогічної культури.

В.О.Сухомлинський вважав, що створення, зміцнення і виховання педагогічного колективу – це, по суті, глибоко індивідуальна робота колективу і директора з кожною живою людиною, уміння знайти такий підхід до вчителя, який виявляється правильним тільки по відношенню до нього. Практика роботи нашої школи переконує в тому, що повага, вимогливість і допомога вчителю повинні бути індивідуальними і розраховані на піднесення його педагогічної майстерності та авторитету в колективі (26).

«Змагайтеся зі своїм колегою!» - радив В.О.Сухомлинський. Він стверджував, що інтелектуальне життя вирує в тій школі, де викладання предметів виливається в живе, вдумливе змагання педагогів за душу вихованців. Це змагання – ціла сфера творчої праці педагогічного колективу. Виявляється воно в тому, що кожний педагог прагне збудити інтерес до свого предмета. У кожного учителя своя «ізіюминка», яка збуджує в учнів інтерес до знань, любов до науки. (...). Треба вміти відкрити таку «ізіюминку» в кожного педагога, а потім допомогти йому стати справжнім майстром, творцем своїх уроків.

Наш педагогічний колектив постійно забезпечує кожного учня таким видом праці, який найповніше відображав би його духовні потреби. Тут виступає ще одна важлива сторона цієї проблеми. Справа в тому, що під час позакласної роботи вчитель виступає в ролі керівника того чи іншого гуртка. Виходить, що вчитель мусить мати ще одну і досить яскраву грань свого творчого почерку, яка притаманна інженерові, художникові, артистові, Учитель чекає свіжого слова, глибокої наукової думки, і вона повинна конструкторові, винахідникові, майстру «золоті руки». (...).

Учитель чекає свіжого слова, глибокої наукової думки, і вона повинна бути у керівника школи. Прагнемо створити в школі атмосферу творчості. Аналізуючи урок, стараюсь не повчати вчителя, а разом з ним створювати нові варіанти уроків, шукати і знаходити найбільш ефективні методи навчання і виховання (26).

На основі відвідування і аналізу уроків у школі склалася певна система дидактичних вимог, додержання яких учителями сприяє зростанню ефективності навчально-виховного процесу.

1. Єдність чуттєвого і абстрактного пізнання на всіх етапах уроку; головне на уроці – не кількість вправ, а їх зміст та послідовність, рівномірне навантаження всіх органів чуття в процесі діяльності учнів.
  2. Єдність продуктивних і репродуктивних видів діяльності. Поєднання пошукової діяльності учнів із здобуванням нових знань.
  3. Творче застосування навчально-виховних можливостей дидактичних принципів навчання.
  4. Диференціація та індивідуалізація навчання; опора на індивідуальні здібності кожного учня і розвиток їх у процесі практичної діяльності на уроці. Проведення самостійних робіт у такій послідовності: практичні, пізнавальні, творчі.
  5. Два види домашніх завдань: а) перший – відтворити зразки, рекомендовані вчителем на уроці; б) другий – самостійно, у процесі дослідження, відшукати найбільш раціональний спосіб розв'язання навчального завдання.
  6. Єдність форми і змісту уроку.
  7. Урок має відповідати вимогам НОПу (33, 21)
-

У школі вироблена чітка система заходів щодо **інтелектуального виховання** учнів, яка здійснюється на уроках, у позакласній роботі, у процесі виробничої практики тощо. Кожна з цих сфер діяльності потребує застосування системи знань, умінь і навичок, є джерелом для їх поглиблення, має свою специфіку. Ці незаперечні істини враховує кожний учитель нашої школи, добираючи відповідно методи і прийоми організації навчальної роботи.

Ми виходимо також із того, що розумове виховання тісно пов'язане з формуванням в учнів наукового світогляду, а це набуває особливого значення в наш час.

У процесі навчання здійснюється розумовий розвиток дитини, що є основною метою розумового виховання. Розумовий (інтелектуальний) розвиток – узагальнене, синтетичне поняття, він передбачає: формування пам'яті, сприймання, уяви, мислення, мовлення, уваги та інших компонентів психічних процесів.

Ми дбаємо, щоб з перших кроків навчання серцевиною розумового виховання був інтелектуальний розвиток дітей, формування в них наукового світогляду. А це залежить значною мірою саме від змісту й методів навчання. Тому вчителі дбають, щоб на кожному уроці діти виконували в певній системі і послідовності такі вправи і завдання, які сприяють розвиткові психічних

процесів, збагачують знаннями, уміннями й навичками, способами застосування системи знань, умінь і навичок у стандартних і нестандартних (змінених) умовах (31, 90).

Наші дослідження інтелектуального розвитку учнів у процесі розумового виховання, а також опрацювання науково-педагогічної літератури з цього питання дали змогу вивести кілька характерних ознак, за якими можна робити висновки про рівень розумового розвитку школярів під час засвоєння ними основ наук. Це такі ознаки: вміння застосовувати набуті знання в стандартних умовах (перший етап), у змінених (нестандартних) умовах (другий етап), під час виробничої практики (заклучний етап); відповідність темпу засвоєння нових знань моторній активності учня з кожного предмета, відносна легкість чи трудність процесу осмислення нових знань; кількість і якість розв'язаних практичних, пізнавальних і науково-творчих задач за одиницю часу; міцність збереження знань у пам'яті і готовність застосувати їх у стандартних і нестандартних умовах; оперативність у виборі логічних прийомів (порівняння, розрізнення, абстрагування, узагальнення) у процесі самостійної роботи та вміння й навички самостійно набувати знання з першоджерел наукової інформації; ступінь аналітико-синтетичної діяльності під час опису об'єктів спостереження; уміння організувати свою практичну діяльність під час довільних спостережень, виділення основного в спостереженні; міра критичності при аналізі власної практичної діяльності; вміння переходити від одного виду діяльності до іншого; багатство усної і писемної мови, здатність цитувати напам'ять для доведення та обґрунтування своїх думок.

У процесі засвоєння основ наук в учнів формується науковий світогляд (31, 92).

Процес розумового виховання не обмежується і не вичерпується уроком. Він поглиблюється і розвивається під час позакласної роботи. Щоб цей процес був ефективним, треба створити в школі сприятливий інтелектуальний фон для позакласної роботи.

Так ми проводимо місячники науки. (...) Мета місячника науки: поглибити в учнів інтерес до певної науки; залучити їх до читання науково-популярної літератури; ознайомити з видатними вітчизняними вченими та їхнім внеском у скарбницю світової науки, показати застосування науки у виробництві; активізувати роботу в секціях і гуртках; зробити творчі здобутки окремих учнів надбанням шкільного колективу, сім'ї, громадськості. (...)

Застосування знань, умінь і навичок у сфері виробничої діяльності є заключним, узагальнюючим етапом розумового виховання і формування в учнів наукового світогляду (31, 93).

Дбаємо і про емоційну та інтелектуальну основу формування наукового світогляду. Особлива роль у цьому належить сільськогосподарському дослідництву. Дослідження у виробничих умовах, експеримент посилюють сам процес пізнання, який захоплює інтелект і емоційно-вольову сферу, робить особливо напруженим творчий пошук.

Учень повинен не тільки відкривати істину власним зусиллям, своєю працею, а й осмислити її . пережити як радість відкриття й подолання труднощів. Лише за цієї умови істина стає складовим елементом його досвіду.

Дбаючи про інтелектуальний розвиток учнів, слід виховувати в них «активну позицію щодо знань» (В.О.Сухомлинський). Саме тому ми прагнемо, щоб у кожній сфері практичної діяльності учень пізнавав на власному досвіді перетворюючу силу знань: на уроці це буде застосування знань у змінених умовах; під час позакласної роботи – конструювання діючих приладів і моделей на основі власної технічної ідеї; у процесі виробничої практики – здійснення всього комплексу агрозаходів для вирощування врожаю провідних сільськогосподарських культур.

У процесі навчання і виховання в учня складається певний рівень інтелектуального розвитку. Потрібно, щоб кожний учень робив те, на що він здатний. Коли в учителя є програма для найбільш здібних учнів, то це позитивно впливає і на слабкіших.

Ми прагнемо до того, щоб на кожному уроці школярі обов'язково щось вчили напам'ять (правило, закон, формулу, вірш, уривок з твору, висловлювання видатних людей...). Але це «щось» не просто довільно обране положення, а сама суть того, що вивчається, що повинно увійти у золотий фонд знань учня, стати основою його наукового світогляду й переконань. А збагачення пам'яті учня певними знаннями – лише один, хоч і важливий бік розумового виховання.

Тільки діалектична єдність і правильне співвідношення як збагачення пам'яті учнів новими знаннями, так і інтелектуального розвитку забезпечують ефективність розумового виховання і формування в них наукового світогляду (31, 94).

Компетентність, конкретність і діловитість мають бути притаманні всім аспектам діяльності вчителя сучасної школи. Його головними сферами практичної роботи є урок, позакласна робота і участь у політичній, громадській та культурно-масовій роботі на селі. Дирекція школи ... повинна постійно дбати, щоб наукова ерудиція вчителя, його методична майстерність і моральність завжди були на тій висоті, яка потрібна для розв'язання завдань ... освіти і виховання школярів (3, 22).

У кожного вчителя є своя «перлинка», що є окрасою уроку й особливо збуджує в учнів інтерес до знань, любов до науки. (...)

Знайти таку «перлинку» в кожного педагога, а потім допомогти йому стати справжнім майстром – одна з необхідних умов інтелектуальної зрілості педагогічного колективу (3, 25-26).

...вчитель мусить мати ще одну досить яскраву рису свого творчого обличчя, яка притаманні інженерові, художникові, артистові, конструкторові, винахідникові. Адже він у позакласній роботі виступає в ролі керівника, наукового консультанта того чи іншого гуртка.

Практика нашої школи переконує в тому, що майже кожен учитель при допомозі всього колективу, якщо тільки виявить бажання і докладне максимум інтелектуальних і фізичних зусиль, може оволодіти одним з видів практичної діяльності людей інженерно-технічної або гуманітарної професії і своїм особистим прикладом полонити учнів-гуртківців (3, 26).

З приходом дитини до школи для неї розпочинається тривалий період цілеспрямованої практичної діяльності. І дуже важливо, щоб з перших кроків навчання серцевиною розумового навчання був інтелектуальний розвиток. Це накладає на вчителів школи особливу відповідальність за розумовий розвиток учнів і формування у них наукового світогляду. Саме від змісту й методів навчання залежить значною мірою рівень розумового розвитку школярів. А це означає, що в структурі кожного уроку мають передбачатись такі навчальні вправи, така їх система і послідовність виконання, які б сприяли формуванню і розвиткові психічних процесів у дитини (сприймання, пам'ять, уява, мислення, мовлення, увага та ін.), збагачували її знаннями, вміннями й навичками, озброювали способами застосування системи знань, умінь і навичок у стандартних і нестандартних (змінених) умовах (3, 119).

Слід дбати про емоційну та інтелектуальну основу процесу формування наукового світогляду. Особлива роль у цьому належить сільськогосподарському дослідництву. Дослідження у виробничих умовах, експеримент посилюють сам процес пізнання, який захоплює інтелект і емоційно-вольову сферу дослідника, робить особливо напруженим творчий пошук.

Учень повинен не тільки відкрити істину власним зусиллям, своєю власною працею, а й осмислити її, пережити як радість відкриття й подолання труднощів. Лише за цієї умови істина стає складовим елементом його досвіду.

Дбаючи про інтелектуальний розвиток учнів, слід виховувати у них, за думкою В.О.Сухомлинського, «активну позицію щодо знань». Саме тому необхідно, щоб у кожній сфері практичної діяльності учень пізнавав на власному досвіді перетворюючу силу знань (на уроці – застосування знань у змінених умовах, під час позакласної роботи – конструювання діючих приладів

і моделей на основі власної технічної ідеї, під час виробничої практики – здійснення всього комплексу агрозаходів по вирощуванню врожаїв провідних сільськогосподарських культур).

У процесі навчання й виховання в кожного учня складається певний рівень інтелектуального розвитку. Необхідно, щоб кожний учень у навчанні робив те, на що він здатний. Коли в учителя є друга програма навчання для найбільш здібних учнів, то це позитивно впливає і на важко встигаючих учнів, бо фон інтелектуальної праці здібних стимулює і практичну діяльність всіх учнів (...)

Дбаючи про інтелектуальний розвиток учнів, ми намагаємося також добитися того, щоб на кожному уроці були проблемні ситуації, щоб учень свої знання застосовував у змінених (нестандартних) умовах або самостійно добував їх з першоджерел наукової інформації. Тільки діалектична єдність і розумне співвідношення у межах уроку як процесу збагачення пам'яті учнів новими знаннями, так і процесу інтелектуального розвитку забезпечує ефективність розумового виховання й формування наукового світогляду (3, 155-156).

Якого вчителя сьогодні дають вищі педагогічні навчальні заклади масовій школі?

Ось деякі думки з цього приводу педагогічного колективу Богданівської СШ:

- з достатньою науковою ерудицією;
- з певним обсягом знань з педагогіки і психології;
- із загальними уявленнями про новий зміст основ наук і їх відображення в програмах і стабільних підручниках;
- із слабкими знаннями провідних ідей педагогічної спадщини класика ...народної педагогіки К.Д.Ушинського і педагогів Н.К.Крупської, М.І.Калініна, А.В.Луначарського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського;
- з поверховими знаннями досягнень сучасної педагогічної науки, наукових досліджень і методики сучасного уроку.

У випускників педагогічних вузів надто бідна власна бібліотека науково-педагогічної і методичної літератури. В ній майже немає вибраних творів К.Д.Ушинського, Н.К.Крупської, М.І.Калініна, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського і наукових праць вчених і методистів АПН СРСР з ключових дидактичних і виховних проблем.

Випускники педагогічних вузів недостатньо обізнані із змістом і методикою використання дидактичного матеріалу ..., а ТЗН – це для них «педагогічна цілина».

Випускники педагогічних вузів слабо підготовлені як вихователі учнівського колективу (і теоретично, і практично).

Якого вчителя для масової школи треба підготувати в процесі навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, щоб він був готовим включитися в творчу працю з навчання і виховання учнів?

Ось наша відповідь:

- учителя-дослідника, учителя-вченого, науковця;
- учителя-вихователя учнівського колективу, який знає теорію виховання колективу і має достатню власну педагогічну практику виховної роботи в школі. (...)

Ми виходимо ... з того, що форма, зміст і діапазон роботи учителя у наш час стали іншими, характерним і суттєвим для нього є науково-педагогічна і суспільно-політична діяльність в школі, сім'ї і серед громадськості.

На основі цього ми і формуємо наші пропозиції щодо удосконалення системи підготовки студентів педагогічних вузів для роботи в масовій школі.

Ось їх зміст:

1. Ширше залучати студентів до наукової роботи. Кожному студенту – тему для дослідження, двох наукових керівників: викладача вузу і вчителя-методиста. Морально і матеріально стимулювати цю роботу. Дозволити студентам захищати свій науковий реферат (зміст якого відображає сплав науки і практики, науки і передового досвіду, наслідки експериментально-педагогічних досліджень), на державних екзаменах, звільнивши такого студента від здачі екзаменів за білетами.
2. Кафедрам педагогіки і психології педагогічних вузів спільно з інститутами удосконалення кваліфікації учителів планувати та проводити (один раз на рік) науково-практичні семінари на базі експериментальних або опорних шкіл, в програмі роботи яких передбачити ознайомлення студентів з досягненнями педагогічної і психологічної науки та запровадження цих досягнень у педагогічній практиці, практичне оволодіння студентами ТЗН, вивчення змісту дидактичних матеріалів та методики їх застосування в педагогічній практиці.
До кожного з таких семінарів готувати інформаційний бюлетень про нові експериментально-педагогічні дослідження та науково-методичні рекомендації про застосування їх безпосередньо в педагогічну практику.
3. В курсі педагогіки передбачити семінарські заняття з студентами з вивчення педагогічних творів класиків російської і радянської педагогіки, зокрема, праць К.Д.Ушинського, Н.К.Крупської, М.І.Калініна, А.В.Луначарського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського.
4. Кожному студенту – підшефну школу і шефа-вчителя. Один раз на рік протягом одного тижня студент у підшефній школі і у

- свого шефа-учителя, в цей час він вчиться мистецтву організації виховної роботи в класі з первинним учнівським колективом.
5. Учителі-методисти читають окремі теми з курсу педагогіки і психології (на громадських засадах або з оплатою) у педагогічних вузах. Не епізод, а система, норма (і необхідність) в роботі кафедри педагогіки і психології.
  6. Громадський огляд власних бібліотек студентів (один раз на рік) щодо наявності в них вибраних творів класиків ... педагогіки, а також науково-педагогічної і методичної літератури.
  7. Закласти в одному з педагогічних вузів (хоч би на одному факультеті) такий експеримент:
Набрати контингент абітурієнтів на перший курс на основі конкурсу атестатів та індивідуальних характеристик зі школи, в яких конкретно відображені здібності і потенційні можливості майбутнього педагога, учителя, вихователя.
І перевірити, чи може бути і такий варіант набору студентів у педагогічні вузи (25, 1-6).
-

... праця вчителя тим цінна і прекрасна, що вона *формує саму людину* (підкр. Ткаченко І.Г.). (...) Вчитель, образно кажучи, здійснює зв'язок часів, він – ланка в низці поколінь. Він неначе передає естафету з сучасного в майбутнє, і це робить його працю такою захоплюючою, справді творчою. (...)

Вивчаючи творчу лабораторію наших вчителів, ми глибоко переконалися в тому, що сучасній школі потрібен учитель-дослідник, учитель-науковець. Такий учитель повинен:

- бути на рівні знань епохи;
- мати чітке і конкретне уявлення про зміст програми виховання... та про ті шляхи і методи, якими ця програма практично здійснюється;
- мати серце, яке сповнене справжньою любов'ю до дітей, яке може вмістити в собі весь океан неповторної дитячої душі, духовний світ дитини з його протиріччями і прагненнями до пізнання, до визначення свого «я» в оточуючому житті.

Школа – це храм науки. Але справжнім храмом науки вона може бути лише в тому разі, коли в ній вируватимуть дитячі почуття, злітатиме дитяча думка в пошуках наукових істин. Школа не може називатися сучасною, якщо навчально-виховний процес обмежуватиметься лише уроками – навіть при тій умові, коли уроки проводяться досконало методами навчання і будуть добре оснащені наочністю. Досвід переконливо свідчить, що безликих дітей немає. Кожна дитина – це неповторна особистість, і треба знайти ту золоту жилку, яка розкриє духовну суть індивідуальності і на основі якої розвинуться її потенціальні можливості (30, 2-4).

Урок – моральне начало духовного життя кожної дитини. Саме ця думка є головною, яка визначає стиль роботи багатьох ... учителів нашої школи.

Вивчення і узагальнення їх досвіду роботи дозволило нам сформулювати п'ять вимог до уроку.

Ось їх зміст:

1. Єдність чуттєвого і логічного пізнання в процесі уроку як сутність науково-психологічних основ уроку, його структури, форм і змісту практичних завдань (не кількість різних видів вправ є головною на уроці, а послідовність в їх розміщенні, яка забезпечує рівномірне навантаження на всі органи чуттів).
2. Створення проблемних ситуацій на всіх етапах уроку і особливо на тому, де вивчається і усвідомлюється новий матеріал. Взаємозв'язок дослідницької діяльності учнів, коли знання добуваються і свідомо засвоюються на основі використання певних спеціально підібраних джерел з інформацією знань, які дає учитель в готовому вигляді.
3. Наочність, яка використовується на уроці, повинна відповідати двом вимогам: своєю формою вона ілюструє, пояснює те чи інше поняття, закон, правило, визначення і т.п., а своїм змістом – викликає в учнів необхідність логічного мислення з тим, щоб проникнути в суть поняття.
4. Диференціація навчання в процесі уроку, яка спирається на індивідуальні потенції особистості до навчання і пізнання і розвиває їх. Звідси три види самостійних робіт в такій послідовності: практичні, пізнавальні і творчі.
5. Домашнє завдання своєрідно повторює весь процес уроку - окремі вправи виконуються за запропонованим учителем зразком, а окремі допускають кілька варіантів для їх розв'язання з тим, щоб учні шукали (і знаходили!) раціональний спосіб розв'язку в процесі дослідницької діяльності.

Складовою частиною окремих завдань повинні бути завдання на моделювання, конструювання і проведення лабораторних дослідів.

Здійснюючи всі п'ять вимог в єдиному комплексі, учитель тим самим створює оптимальні умови для процесу навчання, розвитку і формування в учнів ... світогляду.

Щоб навчатися з інтересом, із захопленням, необхідно перш за все, щоб ідеї уроку, моральний його «заряд» знайшли своє продовження і розвиток в процесі практичної діяльності учнів поза уроком, тобто в тому середовищі, яке зв'язане з усіма видами і формами позакласної роботи (24, 8-10).

Коротко кажучи, учитель повинен:

- озброїти своїх вихованців знаннями основ наук, навчити знання застосовувати на практиці, розширити сферу практичного застосування знань,

включаючи виробничі процеси, виховати любов до знань. Постійну внутрішню потребу в поповненні знань, навички самостійно добувати знання з першоджерел наукової інформації;

- виховати в учнів ... світогляд і ... ставлення до праці;
- відповідати за якість навчання учнів, рівень знань і виховання;

Досвід засвідчує, що здійснення на практиці цих завдань залежить значною мірою від того природного клімату творчості, який існує в педагогічному колективі, оскільки тільки сприятлива атмосфера співдружності і творчості допомагає кожному учителю найповніше втілити у педагогічну практику свою науково-педагогічну ерудицію, інтелектуальну освіченість, духовне багатство і ...культуру (24, 1-2).

---

6. Трудове навчання і виховання

... у шкільній системі трудового виховання, політехнічної освіти і профорієнтації ... необхідно передбачити і спланувати для всіх учнів 1-10 класів такі види праці, щоб забезпечити на практиці **безперервність продуктивної праці протягом усього навчального року** (підкр. Ткаченка І.Г.), тобто: не епізодичність праці, не лише п'ять трудову чверть, а кожен день у школі або в умовах базового підприємства повинен здійснюватися для школярів і з їх участю процес поєднання науки і освіти з виробничою працею, гімнастикою і естетикою (22, 19 серпня).

... для забезпечення відповідності між інтелектуально-технічним змістом праці і психологічними особливостями учня необхідно не тільки планувати види трудових завдань (виробничих процесів) для учнів, а і передбачати, щоб із всього комплексу виробничих операцій, які повинен виконувати учень, хоча б одна якась відповідала особливостям його психіки, психологічному настрою.

У світлі цього непомірно виростає роль і відповідальність учителя як організатора продуктивної праці учнів (27, 22).

... виробнича праця учнів в сільському господарстві відкриває перед учителем-вихователем певні горизонти для цілеспрямованої виховної роботи, дає йому можливість своєчасно побачити майбутнього художника, музиканта, поета, хлібороба. Дар хлібороба в людині, як і дар художника, треба своєчасно відкрити. А відкривши, треба вперто і терпляче працювати, щоб за допомогою її величності Праці – створити, виховати Людину (27,23).

Ідеї уроку стають матеріальною силою, коли вони оволодівають усіма учнями не тільки в процесі уроку, а й під час позакласної роботи, виробничої практики. Діяльність кожної дитини багатогранна, але найкраще розкриває дитина свою особистість тільки в якомусь конкретному виді праці. Педагогічний колектив школи прагне схилити кожного учня до такого виду праці, який найповніше відображав би його духовні потреби (3, 26).

У своїй роботі ми прагнемо виховати в учнів практичну звичку берегти моральні й матеріальні цінності, створені працею людини. І не тільки зберегти, а й примножувати своєю працею. Залучаючи учнів до продуктивної праці відповідно до їх віку, ми ставимо собі за мету насамперед виховати в них любов до землі й праці хлібороба, розкрити всю своєрідність і складність сільськогосподарської праці та показати не тільки красу природи, а й красу праці людини по перетворенню природи.

У нашій школі ми широко застосовуємо естетичну оцінку праці, результати практичної діяльності наших вихованців. От чому, даючи їм трудові завдання, ми поряд з вимогами технологічного характеру, висуваємо вимоги естетики праці. В єдності матеріального, морального і естетичного ми вбачаємо запоруку виховання всебічно розвиненої особистості (3, 252-253).

Учнівська виробнича бригада дає трудовому вихованню практичну спрямованість. Вона є частиною продуктивних сил і виробничих відносин в сільськогосподарському виробництві, дозволяє організувати колективну працю школярів і застосовувати досягнення сучасної науки і техніки. Праця учнівської бригади під час виробничої практики учнів ... в умовах справжнього сільськогосподарського виробництва завершує процес виховання і політехнічної освіти сільських школярів.

Досвід засвідчує, що ефективність діяльності учнівської бригади залежить від наявності навчально-дослідного господарства, науково обґрунтованого господарського річного плану і графіка роботи в ньому (20, 296).

В системі роботи нашої школи важливе місце посідають виробничі екскурсії профорієнтаційного спрямування. Саме вони, як показали спостереження, сприяють насамперед розширенню знань і уявлень учнів про сучасне виробництво, створюють сприятливі умови для глибшого розкриття зв'язку теорії і практики у трудовій діяльності. Учень під час екскурсії в міру своїх вікових можливостей і рівня знань спостерігає дію тих або інших наукових законів у нових для нього обставинах і ситуаціях, наочно переконується, що фундаментом сучасної техніки, успіхів у народному господарстві є досягнення науки. (...)

... в організації трудового виховання та орієнтації учнів на вибір сільськогосподарських професій треба враховувати не тільки сучасний рівень виробництва, а й перспективи розвитку його. Тому виробничі екскурсії мають передбачати розкриття наукових основ сучасного високо механізованого сільськогосподарського виробництва через такі його складові частини: техніка, технологічні процеси, організація праці. (...)

Ми розглядаємо виробничу екскурсію насамперед в аспекті її виховних можливостей. У загальношкільному плані профорієнтаційної роботи відведено спеціальний розділ тематики таких екскурсій для всіх класів з урахуванням вікових можливостей учнів і виробничого оточення школи (8, 61-62).

...А що маємо сьогодні? Хто вирощуватиме хліб у XXI столітті? Яка роль сільської школи у нових соціально-економічних умовах на селі? Яким має бути нове покоління молодих хліборобів, яке поєднувало б у своїй практичній діяльності трудові традиції своїх батьків, дідів і прадідів з ринковими законами?

А можливо тепер це вже не є завданням сільської школи?

Я звертаюсь до вас, мої молоді колеги, директори сільських шкіл. Адже з голубого екрана телевізора щедро ллється реклама бізнесу, розважальні програми. А де поділася людина праці, людина, яка створює матеріальні блага для суспільства, куди поділася моральна краса молодого хлібороба? (9).

Джерела

В книзі використані такі праці І.Г.Ткаченка:

1. Ангелуца Н., Ткаченко І. Вирішення проблеми підготовки молоді до життя у творчій і практичній діяльності В.О.Сухомлинського / Тези міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти. Ч.2. – Кіровоград. – 1993.
2. Ткаченко І. Біля витоків педагогічної спадщини // Освітянське слово. – 2004. - №2.- с.7.
3. Ткаченко І. Богданівська середня школа імені В.І.Леніна. К.: Радянська школа. – 1975.
4. Ткаченко І. В основу – ленінський стиль //Радянська освіта. – 1975. – 5 травня.
5. Ткаченко І. Вчений, педагог, людина // Кіровоградська правда. – 1975. – 16 травня.
6. Ткаченко І. В.О.Сухомлинський і етнографіка народознавства //Серп і молот. – 1993. – 15 червня.
7. Ткаченко І. Вірний син любимі Вітчизни // Серп і молот. – 1972. – 6 травня.
8. Ткаченко І., Зеленгур П. Виробнича екскурсія як форма профорієнтаційної роботи // Радянська школа. – 1974. №1.
9. Ткаченко І. Гуманізм проти консерватизму // Кіровоградська правда. – 1993. – 25 березня.
- 10.Ткаченко І. Жива вода криниці // Освіта. – 1993. – 24 вересня.

- 11.Ткаченко І. Заслужена відзнака (Вогонь його серця – у наших серцях) // Радянська освіта. -1974. – 28 грудня.
- 12.Ткаченко І. З думкою про Василя Олександровича Сухомлинського // Серп і молот. – 1989. – 17 жовтня.
- 13.Ткаченко І. Зустріч з учителем // Правда України. – 1973. – 12 квітня.
- 14.Ткаченко І. Енциклопедія школьної життя // Народное образование. – 1978. - №4.
- 15.Ткаченко І. Кожному уроку – високу якість // Кіровоградська правда. – 1976. – 25 вересня.
- 16.Ткаченко І.Новая встреча с Сухомлинским // Учительская газета. – 1987. – 8 сентября.
- 17.Ткаченко І. Питання трудового виховання в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського (З досвіду роботи Богданівської середньої школи) // Серп і молот. – 1979. – 14 серпня.
- 18.Ткаченко І. Повнота духовного життя (Сільський вчитель, яким він має бути? //Літературна Україна. – 2015. – 2 вересня.
- 19.Ткаченко І. Простий як правда // Молодий комунар. – 1988. – 24 вересня.
- 20.Ткаченко І. Пути и методы совершенствования трудового воспитания и профориентации (Из опыта работы Богдановской средней школы Кировоградской области) / Научно-образовательный потенциал Сибири (Доклады секции №16). Новосибирск. – 1980.
- 21.Ткаченко І. Самоцвіти думок видатного педагога // Радянська школа. – 1984. - №12.
- 22.Ткаченко І. Сільська школа, її середовище, проблеми і перспективи // Серп і молот. -1983. – 16, 20, 23 серпня.
- 23.Ткаченко І. Сільський учитель // Неделя. – 1978. - № 26.
- 24.Ткаченко І. Сільська школа: пошук і творчість (Машинопис – 20 с.). Кіровоградський обласний державний архів. Фонд р-7138, оп.1, арх. №28.
- 25.Ткаченко І. Слово про навчання й виховання учителя у вищих педагогічних навчальних закладах (Конспект виступу за «круглим столом» в редакції газети «Радянська освіта» 8 грудня 1975 року) (Машинопис - 6 с.).
- 26.Ткаченко І. Становлення колективу //Кіровоградська правда. – 1973. – 6 квітня.
- 27.Ткаченко І., Ангелуца Н. Творче використання ідей В.О.Сухомлинського з питань трудового виховання в сільській школі (З досвіду роботи педагогічних колективів Кіровоградської області у 50-70 роки). Кіровоград. – 1994.
- 28.Ткаченко І. Творчий внесок В.О.Сухомлинського в розвиток радянської педагогічної науки // Серп. І молот. – 1988. – 27, 28 вересня.
- 29.Ткаченко І. Трудове виховання та профорієнтація в сільській школі в умовах науково-технічної революції // Філософська думка. – 1976. - №1.
- 30.Ткаченко І. Учитель і сучасна школа // Серп і молот. – 1973. – 21 березня.

31. Ткаченко І. Формуємо науковий світогляд / Здобутки народної освіти Української РСР. К.: Радянська школа. – 1976.
32. Ткаченко І. Чому нам гикнеться у ХХІ столітті // Кіровоградська правда.– 1992.
- 33.Ткаченко І. Шляхи ефективного вибору і застосування форм і методів внутрішкільного контролю за викладанням шкільних курсів наук / Керівництво школою. К.: Радянська школа. – 1978.